

491.82

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК ^{— 100000} OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 3—5.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, <i>Ш њ а</i> и <i>ш њ о</i> у савременом српско-хрватском језику	127—136.
2) Бранислав Милановић, О облику и деklinацији имена места типа <i>Бошњане</i> , <i>Рибаре</i> у савременом књижевном језику	137—168.
3) Митар Пешикан, О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића)	169—196.
4) М. Стевановић, Придеви с наставцима <i>-и в</i> и <i>-љи в</i>	197—207.
5) Душанка Игњатовић, Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла	208—224.
6) А. Пецо, Употреба израза „ради се о“ у књижевном језику	225—232.
7) Живојин Станојчић, Реч и контекст	233—238.
8) Милорад Дешић, Акцентовање узвика	239—245.
9) Берислав М. Николић, Прилог за утврђивање српскохрватске нормативне акцентуације	246—264.
10) Славко Вукомановић, О пореклу и промени топонима <i>Речка</i>	265—270.
11) А. Пецо, О званичном називу нашега језика	271—273.
12) Језичке поуке	274—287.
13) Регистар	289—329.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

НОВИНЕ У МОРФОЛОГИЈИ УНЕСЕНЕ НАЈНОВИЈИМ ИМЕНИЦАМА СТРАНОГ ПОРЕКЛА

Известан број термина ушао је из класичних и других језика у многе савремене језике, постао, у ствари, део интернационалног лексичког блага, па их, разуме се, има и у нашем језику. И продирање стране лексике нормална је и неминовна појава за сваки живи језик. То је продирање нарочито јако данас, када је за цео низ нових медицинских, техничких, социолошких и других открића потребно увести многе нове термине.

Ова чињеница, сама по себи, није таква да на себе скрене пажњу граматичара. Да није и неких пропратних појава, она би остала у домену интересовања искључиво лексикографа. Али, у вези с овим јављају се и неки проблеми који привлаче пажњу науке о језику уопште, а посебно су занимљиви за нормативну граматику. Мислимо овде на проблем морфолошких новина које су именице, примљене из страних језика, унеле у структуру наше деklinације.

Стране речи, једном прихваћене, покоравају се законима нашег језика. Оне обавезно добијају акценат, деklinацију и род који система дотичне категорије наших речи захтева, па и друге морфолошке и фонетске особине наше парадигме. Тако рецимо немачко *das Klavier*, *das Problem* и сл. имају у нашем језику мушки род јер именице са консонантским завршетком не могу бити средњег рода. Непостојано *a*, на пример, дошло је да раздвоји крајње консонантске групе и код именица *йродукайи*, *факайи*, *докуменайи*, *ефекайи*, *вакайи* и сл. као што раздваја исте или сличне консонантске групе и у наших именица као *лакайи*, *лонац*, *врабац* и сл., где је то раздвајање фонетски и историјски оправдано. Таквих примера има знатан број и сви они показују да за стране именице важе исте законитости којима се покоравају и наше речи исте врсте.

Новине које уносе поменуте именице страног порекла одnose се углавном на ова три момента: 1) на обличку структуру номинатива, 2) на обличку структуру основе, 3) на дистем дистрибуције рода у јединици, с једне, и у множини, с друге стране.

Познато је да од више типова деклинација које смо некада имали данас у српскохрватском језику има само три. Губљење фонолошке разлике међу полугласницима и њихово коначно ишчезавање, поред осталог, условило је свођење неколико раније различитих типова промена именица мушког рода — на један једини. А једнакост номинатива одиграла је важну улогу у процесу упрошћавања деклинације уопште. Она је, наиме, повукла за собом изједначавање и осталих падежа код оних старих деклинационих типова чији су се номинативи после губљења полугласника подударали — повлачећи за собом понекад и промену рода. Номинатив је, дакле, — то овде нарочито истичемо — био онај облик који је диктирао даљу судбину зависних падежа у парадигми.

Одлучујућа улога номинатива остала је то и онда када су процеси свођења деклинације и њеног новог формирања завршени. Улогу облика номинатива видимо и данас код поименичених придева који су прешли у категорију именица. Позната је, наиме, чињеница да речи једне категорије прелазе у речи друге категорије. Нас овде конкретно занима случај када речи једне категорије које имају свој тип деклинације (придеви нпр.) постају речи друге категорије тј. именице. Шта бива са парадигмом новонастале именице? Овде одлучујућу улогу игра опет облик номинатива. Управо, судбина ових именица је двојака, зависно од облика номинатива. Код придева женског и средњег рода чији номинативи имају исте номинативске завршетке као и именице на *-а* (тип *жена*) и *-о* (тип *село*) најчешће је долазило до потпуног деклинационог подударања, тј. до њиховог уклапања у именичку врсту и у погледу парадигме. Од именице *зла*, генитив је *зла*, инструментал *злом*, (према генитиву *злог* и инструменталу *злим* код придева *зло*), *Косово*, генитив *Косова*, инструментал *Косовом* (према *косовог*, *косовим* и сл.). Код придева мушког рода који и по значењу и по функцији представљају исто тако именичку категорију — именичке деклинације

међутим никада не налазимо. Исп. *Љубушки* генитив *Љубушкѡг*, *Имојскѡи*, генитив *Имојскѡг* (топоними) или *сѡѡрѡи* (= *сѡѡрац*) генитив *сѡѡрѡг*, *мѡлѡи* (= *дечак*) генитив *мѡлог* итд. Разлог је свакако неподударање у облицима номинатива.

Приликом прихватања страних именица оријентацију за одређивање рода и парадигме такође даје номинатив јединине¹. Ако се страни номинатив поклапа по облику са неким од наших именичких типова, онда он добија род и парадигму који томе номинативу одговарају. Ако се пак разликује, онда се страна именица морфолошки прилагођава неком од наших типова првог падежа (исп. ниже). Другим речима, од страних је именица по правилу могао постојати облички само онакав номинатив какав постоји и од наших именица. А српскохрватски именички номинативи могу се завршавати консонантом или консонантском групом, и вокалима *-а*, *-е*, *-и²*, *-ѡ*, *ѡ* или вокаском групама *-ао*, *-ео*, *-ио* (само у ијекавском дијалекту) и *-уо*. Илустрације ради ево неколико примера прилагођавања страних облика номинатива:

1. Турске позајмице са завршетком на *-и* у турском типа *bekri, deli, avli, kadi, musteri* у нашем језику гласе *бекрија, делија авлија, кадија, муштиерија* и сл.

2. Раније прихваћене мађарске речи *akó, asó, biró, koró, lórbó* са дугим *-ѡ* на крају прихваћене су као *áков, áшов, бѡрѡв, кѡров, лѡјѡв* са консонатским завршетком где се *в* свакако развило

¹ Има случајева у историји нашег језика када се страна реч прихватила преко облика локатива. Петар Скок (у чланку *Fremde Deklination im slav. Lehnwörter*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, Band 2, Лајпциг 1925, стр. 391—400) тако објашњава наше Рим од латинског *Roma* и наш топоним *Дицмо* (село код Кљиса) и др. Облик *Romae* који је служио као падеж места морфолошки се подударео са нашим локативом типа *градѡ селѡ*, па је према тим локативима образван и номинатив у зависности од семантике: Рим према *град*, Дицмо према *село*.

П. Скок у истој расправи наводи да су бројне именице на *-и*, данас типа *блишва, мурва, сѡужва, йрасква, родаква* и др. прихваћене из вулгарног латинског тако што је њихов номинатив множине на *-i* схваћен као номинатив једине на *-ы* (о. с., стр. 396. и 397).

² У нашем језику постоје поред номинатива типа *сѡѡрѡи*, који нужно намећу придевску промену, још четири праве именице на *-и*. То су *јуни, јули, маји* и *кћи* са именичком парадигмом. *Јуни* и *јули* иду по првој врсти као и старији номинативи *јун* и *јул* који се поред новијих облика на *и* равноправно употребљавају. Облици на *-и* свакако су добијени у синтагми са именицом месец — *јун месец, јул месец* где се *јуни* и *јули* могло осетити као одређени придевски вид. *Маји* и *кћи* су, као што је познато, стари типови номинатива који су се одржали као такви вероватно због високе фреквенце у језику.

најпре у косим падежима (*ашоа* > *ашова*). Језичком осећању био је стран номинатив на *-ō* за чију се парадигму не могу формирати облици са *-ол* како је то у нашој системи, па је нашло начина да га прилагоди другом типу номинатива и аналогно томе и деклинацији.

3. Раније странé позајмице типа *Ziegel, Schnitzel, Krügel*, немају и у нашем језику вокално *-л* на крају као што га имају у немачком, него су пришле именицама на *-а* и женског су рода: *цигла, шницла, кригла*. (О другим елементима одлучујућим за формирање облика страних именица исп. ниже).

Овакво стање неприкосновености домаћих морфолошких норми нарушено је продором страних именица које су ушле у наш језик у новије време. Оне су унеле, као што смо већ напоменули, на првом месту извесне новине у погледу номинативских облика. То су нови облици номинатива:

1. на *-ē*, *рендмē* фр. *renommée*, *кује* фр. *courré*, *дефилē* фр. *défilé*, *портрē* фр. *portré*, *портрџрē* фр. *portrait*, *атилēљē* фр. *atelier*, *клишē* фр. *clichet*, *варијетилē* фр. *variété*, *фоажē* фр. *foyer rezimē* фр. *résumé* и сл.;

2. на *-ō* код којих не постоји алтернација *-ō/-ол* у косим падежима: *ниво* ген. *нивода*, *сакō* ген. *сакода*, *бирō* ген. *бирода*, *рџшō*... *дџшō*... *рōлō*... и сл.³;

3. на *-й(й)* које не иду по придевској деклинацији: *жџрй* ген. *жџрија*, *алиби* ген. *алибија*, *дџрби* ген. *дџрбија*, *шџкси* ген. *шџксија*, *вишки* ген. *вишкија*, *махагони*, *кикирики*... *колибри*... и сл. које су мушког рода и иду по првој врсти. Само су именице *леди* женског рода и *деци* мушког рода непроменљиве⁴;

³ Ретки су примери именица на *-ō* који су прихваћени по старом шаблону типа *ашов*. Ипак налазимо: Ја сам вишак спремио да вратим упутничкоме депову (Бранково коло 1898, стр. 1539). — Све остане опет пред *дејовом* (Б. Будисављевић, Из старог завичаја, Нови Сад 1914, стр. 76). — У њему неће висити испеглани и фини *сакови* (Д. Васић, Црвене магле, Београд 1922, стр. 88).

⁴ Њена непроменљивост условљена је свакако тиме што нема морфолошког ослонца да се прикључи било ком деклинационом типу: ни типу *жџри*, јер је тај тип мушког рода, ни именицама *маши* и *кџи* које и саме значе парадигматске уникате са данас већ пољуљаном парадигмом.

Изузетна је непроменљивост коју налазимо код именице *деци*. Највероватније је да је њена непроменљивост поникла у синтагми са именицама чију одређеност у количини означава (на пример *деци вина*). Овакви случајеви, као што је познато, нису усамљени. Има и других именица које у тој функцији губе парадигму тј. онда кад се и значење своди на означавање количине (исп. *са месец дана рада*, *са лишар воде* и сл.).

4. на -у: *иниџрејљ, рандеву, шиџбљ, ѓму, какџдљ, рагу, карибљ* и сл.;

5. на вокалске групе -ао, -ео, -ио и -уо код којих такође нема алтернације -џ/џл у парадигми: *какао* ген. *какаа, макао* ген. *макаа, Билбао* ген. *Билбаа* и сл.⁵; *Борнео* ген. *Борнеа* и сл.; *радио* ген. *радија, сџудио* ген. *сџудија, сценарио... фолио... шрио... и сл.; дуо* ген. *дуа* и сл.;

6. на вокалске групе чији је други вокал -а: *арџа, обџа, бџа* и др. Оне у парадигматском погледу представљају исто што и наше именице на -а;

7. на вокално -л и -љ, -н и -р у примерима: *ансамбл, биџикл, монџкл, ниџл, вџрџл, бџфл, дириџабл, Вљшваја; Кремљ; клџвн, висџтавиџн, Иџн; џџнр, шџџмбр, Монџарџр* понашају се сасвим као све именице м. р. с осовом на сугласник.

Разуме се да сви ови номинативи нису прихваћени и устаљени у новом облику одмах и код свих говорних представника истовремено. Природно је да у народу и у круговима који се не служе страним језицима и даље постоји тежња да се ове стране именице подвргну нашим морфолошким клишеима. Тако ту чујемо *клован, иниџрејљ, дџрбиј, биџиклов кабал* и сл. Вук је својевремено бележио *Монмарџар, Кремљ* за данашње *Монмарџр* и *Кремљ* (Вук, Скупљени историски и етнографски списи, књ. I (Београд 1898), стр. 299 и даље). Па и данас има аутора који се изјашњавају за облике прихваћене по старијем шаблону. Тако се В. М. Миџовић залаже за облик *ниџал* и сл. (Наш језик књ. IV, нова серија, стр. 238-242). Правопис такође препоручује *ниџал* поред *ниџл* (стр. 483). Неки писци именице на -џ прихватају као именице на -џј:

Онда свечана поворка... *деџилеј* пред кумом а затим говор (Мирослав Крлежа, *Десет крвавих година*, Загреб 1937, стр. 97). — Министар предсједник држао је... двосатни *екџиозеј* о положају републике (И., *Излет у Русију*, Загреб 1926, стр. 159).

⁵ Ових именица нема много а ни писци нису детаљно испитани да би се могло рећи каква је њихова судбина у погледу парадигме. Поред наведених генитива типа *какаа* налазимо и облике *какаџа* и сл. Исп.: Теобрџмин се налази у *какау* (Ж. Јуришић, *Јестаственица*, V изд. Београд 1922, стр. 76). — Друштвена управа мора се бринути и за подручје *какаџа, шеџера* и *вуне* (Е. Сладових, *Преглед* 1937, стр. 268); поред: Употребљају се при справљању *какаџа* (Ж. Јуришић, *Јестаственица*, V изд., Београд 1922, стр. 132). — Чоколада је смеша *какаџа-а* (Л. Бакотић, *Речник српскохрватског језика, под чоколада*).

Оваквих именица са *-ej* место изворног *-ē* и иначе већ има устаљених у том облику. Такве су *есеј* фр. *essai*, *лицеј* фр. *lycée*, *музеј* фр. *musée*, *кеј* фр. *quai*, *лакеј* фр. *laquais*, *џирофеј* фр. *trophée*, *Јелисеј* фр. *Elysée* и сл. Но и именице на *-ē* у номинативу потпуно су ухватиле корена и у већем броју улазе у наш језик. И не само то. Овакви номинативи постали су продуктивни шаблон за прихватање страних именица на *-ē* и њихово уклапање у наше парадигме.

Именичке основе у српскохрватском књижевном језику у главноме се завршавају на консонант. И ова особина морфологије основа у књижевном језику нарушена је најновијим позајмицама. Код именица страног порекла налазимо парадигму, односно генитиве: *реномеа*, *дефилеа* *ролда*, *нивда* *жирија*, *инџервјуа*, *дџа*, *какада*, *Борнеа* и сл., дакле, основу на самогласник.

У погледу парадигме ове именице, како видимо, понашају се исто као и наше именице са *-ø* као номинативским наставком. Новину представља нови тип основе и нова врста суплетивизма у парадигми. Дакле, номинатив је једна основа са дугим вокалом на крају номинатива и *-ø* као номинативским завршетком (*ренџмџ + ø*, *нивџ + ø*, *жириџ + ø*, *џџабџ + ø*, и сл.). У косим падежима налазимо другу основу са кратким вокалом и наставке прве врсте (*реноме-а*, *нивџ-а*, *жири-а*, *џџабџ-а* и сл.). Неједнакост номинативске основе с основном косих падежа, као што је познато, није новина у нашим деκлинацијама (исп. *вџаџ + ø* : *вџаџа*, *слушалаџ + ø* : *слушалоџ + а*, *деџџ + е* : *деџџеџџ + а* и сл.).

Што се тиче односа основе и наставака има још једна новина коју су унеле најновије позајмице. Додуше, та новина није призната као нормативна али је у говору интелектуалаца у личној мери заступљена. Познато је наиме да је непотпуна једнакост основа типа *вџаџа* : *вџаџа* у књижевном језику заснована на такозваном „непостојаном а“. Једино код властитих имена тај непостојани вокал може бити *-е-* : *Целовеџ* : *Целовџа*, *Крањевџ* : *Крањџа*, *Цесареџ* : *Цесарџа*. Код интелектуалаца чујемо и *цилинџер* : *цилинџџа*, *џсиџиџаџџер* : *џсиџиџаџџџа*, *џедиџаџџер* : *џедиџаџџџа*. Правопис међутим даје само *џсиџиџаџџџа* : *џсиџиџаџџџа* (стр. 645), *џедиџаџџџа* : *џедиџаџџџа* (стр. 538), *Бџисел* : *Бџисела* (стр. 538), *арџиџџџа* : *арџиџџџџа* и *арџиџџџџер* : *арџиџџџџџа* (стр. 184) (Именицу *цилинџер* не ре гиструје). У интелектуалним круговима, међутим, анкета је

показала да облици са непостојаним *-e-* код ових речи нису реткост.

Трећа новина коју су унеле стране именице у наш језик тиче се системе рода. Новопримљене именице немају онакав род какав бисмо очекивали с обиром на њихов морфолошки склоп, а ни род у множини није увек идентичан са родом једнине.

О роду наших именица писано је доста. Најподробнија је и највише закључака доноси расправа Милке Ивић објављена у нашем часопису, књ. X, св. 7—10, стр. 191—205 (Београд 1960) под насловом „Обележавање именичког рода у српско-хрватском књижевном језику“.

Милка Ивић поставила је у расправи два задатка. Прво, да утврди да ли се род једне конкретне именице може предвидети на основу саме њене морфолошке структуре; друго, да ли је именички род инваријантна граматичка категорија, тј. да ли остаје доследно непромењен у свим деклинационим облицима једне конкретне именице (стр. 191-192).

Ми ћемо проблему рода код страних именица прићи са друге тачке гледишта. Размотрићемо шта представљају, конкретно за наш језик, такви случајеви као *шај акш* али *ша акша*, *шај комуниста* али *ши комунисти* поред *шај слуга / ше слуге*, *шај ре-
номе* поред *шо поље* и сл. Другим речима, потражићемо одговор на питање које именице на сугласник односно сугласничку групу могу имати множину у средњем роду, као *шај акш / ша акша*: да ли све именице које имају алтернативан облик, на *-а* и без *-а*, граде множину само у мушком роду (тип *шај комунист* и *шај комуниста*); да ли су одређена одступаља у погледу рода и парадигме код именица са номинативом на самогласник досегла потпуност, искључивост законитости. Размотрићемо ове појаве дијахронично, у процесу и светлости продуктивног и живог, с једне стране, и оног што је фосилно и статично, с друге стране.

I. Именице страног порекла са номинативом на консонант или консонантску групу.

Све новије именице страног порекла на консонант или консонантску групу су мушког рода и све се према томе мењају по првој врсти⁶. Изузетак је именица *кураж*, једина женског

⁶ Раније прихваћене именице прикључене су именицама на на *ј*, исп. *ша јерес*, грчко *heresios*.

рода⁷. Стране именице на консонант које су у изворном језику женског рода нису се уклопиле у нашу трећу врсту иако је за то било морфолошке подлоге. Оне су се или придружиле именицама прве врсте променивши род или су, задржавши род, пришле именицама на -а. Тако су на пример немачке именице женског рода *die Feder, die Fassung, die Universität, die Fakultät, die Prosperität, die Luft* и сл. прихваћене као *шај федер, шај фасунг, шај универзитет, шај факултет, шај просперитет* и сл. дакле са мушким родом и променом по првој врсти; или нем. *die Uhr*, фр. *la cravatte, la parade, la parole* у нашем су језику добиле наставак -а *ура, краваџа, парада, парола* и сл. па су у вези с том променом задржале свој изворни женски род. Код неких таквих именица постоје два облика: са наставком -а и женским редом и завршетком на консонант и мушким родом, што представља нетипичну појаву у нашим деклинацијама. Тако имамо *шај метод* и *ша метода, шај њлакаш* и *ша њлакаша, шај архив* и *ша архива* и сл.⁸ Алтернативна образовања налазимо и код именица на -ист(а) које означају мушка лица и могу бити само мушког рода, без обзира на облик номинатива.

Често је и значење речи одлучивало у каквом ће облику бити прихваћена страна именица. Управо страна реч се образовала ослањајући се на облик наше речи са чијим се значењем подудара уколико, разуме се, речи са таквим значењем има. Немачко *der Fleck* није рецимо прихваћено у изворном облику тј. у мушком роду и са номинативом консонанског завршетка, него као *флека* вероватно према *мрља*. Слично је примљено тур. *beşik* као *бешика* према *колевка*, тур. *kaşık* као *кашика* према *жлица*, нем. *die Kapelle* > *капела* према *одаја, соба* или *црква*, *die Schine* > *шина* према *џруга*, *die Garde* > *гарда* према *сџража* али *der Bube* > *џуб*. Из истих разлога је страној именици наметнут множински облик, тј. статус *pluralia tantum* онда ако и наша реч тога значења постоји у множинском облику. Тако је турско *maqas* прихваћено као *маказе* према нашем *ножице* — некада дво-

⁷ То истиче М. Ивић (о. с. стр. 202) и пре ње Св. Предић (Наш језик н. с. књ. III, св. 1—2, стр. 238).

⁸ Ретке су оне као *архив* и *архива* код којих се формирала и извесна разлика у значењу (Исп. о томе код А. Белића, Наш језик н. с. књ. I, св. 7—8, стр. 265—267).

јинском облику, тал. *carozza* као *каруце* према нашем *кола*, тур. *merdiven* као *мердевине* према *сџубе* или *лествице*, тур. *şakir* као *чакшире* и *şalvar* као *шалваре* према *гаће* или *хлаче*, мађ. *hintó* као *хинџови* према *кола* и сл. Именице које се односе на женска бића прихваћене су према клишеу типа *жена* без обзира на облик у изворном језику. Тако је турско *hanım, kadın* постало *ханума, кадуна (када)*, нем. *die Prinzess(in), die Dame, die Flinte* постало *принцеза, дама, флинџа* и сл. Турским речима које означају носиоце позива или занимања радо се додаје стари словенски суфикс *-ин*: *бакалин, чобанин, касалин, душманин* и сл.

Међу страним именицама на консонант две групе скрећу на себе пажњу својим одступањима у погледу обележености рода. То је тип *акџ* са множином у средњем роду (*акџа*) и случај именица на *-исџ(а)*.

а. Први тип именица мушког рода које одступају у погледу рода није бројан. То су *акџ, џакџ, фак(а)џ, докумен(а)џ, аргумен(а)џ, сакрамен(а)џ*. Све су оне у једнини само мушког рода а у множини средњег (чешће) или мушког (ређе).

Исп.: Имамо *факџа*. — Ама *факџа* још нису све (Ј. Максимовић, Злочин и казна, превод, Београд 1914, стр. 139). — У овој књизи писац је покушао да прибере *факџа* (Т. Р. Ђорђевић, Македонија, Панчево 1929, V). — Ми смо потпуно проценили горенаведена *факџа* (К. Мршуља, Практично челарство, Београд 1930, стр. 63). — И решише да се *акџа* баце у архив (М. Глишић, Приповетке, књ. I, Београд 1879, стр. 102). — Испод прозора стоји клупа и на њој су *акџа* (Б. Нушић, Сабр. дела, књ. IV, Београд 1931, стр. 171). — Госпођа послала *акџа* назад (М. Матковић, Јамница, превод, Београд 1947, стр. 397). — Па кад нема ни много сељака а ја *акџа* вежем и распремам (В. М. Јовановић, Из брачног живота, Београд. 1896, стр. 169). — *Акџа* стоје на гомили нетакнута (М. Јакшић, Црно маче, Панчево 1921 стр. 109). — О *сакрамениџа*! Нешто он смрнђа (З. Шубић, Фазлиџа поток, Београд 1934, стр. 47). — За доказ својих навода поднео је писмена *докумениџа* (Ст. Максимовић, Нова збирка начелних одлука књ. I, стр. 66). — Морају се

увек приложити рачунска *документија* (Ново санитарско законодавство, књ. VII, Београд 1931, стр. 73). — Тражена *документија* поднети најкасније до 1. IV. о. г. (Борба 3. III 1960).

Поред:

Он не саопштава само *фактије* него показује пут којим се долази до њих (Р. Кошутих, Просв. гласник 1892, стр. 66). — Јер нам... њени *акџии* и *факџии* не казају снажно зашто (В. Черина, Јанко Полић, Ријека 1913, стр. 138). — Видио сам *акџије* код котарског поглавара (М. Беговић, XX век 1938, књ. 1, св. 1, стр. 15). — Судске *акџије* кнез није читао мирно (Сл. Јовановић, Милан Обреновић, Београд 1926, књ. 1, стр. 1). — Гледао је силне рпе *акџиова* (Балски, Свеукуп. дела, серија I, св. II, стр. 47). — Нађе *аргументије* којима би је пред судом бранио (Бр. Нушић, Општинско дете, стр. 238). — Оцењује *аргументије* за и против (В. Божишић, Зборник I, стр. XXIX). — Влада ће поћи путем гарантних *џакџиова*. И тако је дошла ријеч и на *сакраментије* (М. Крлежа, Три кавалира, Загреб 1920, стр. 94). — Позивају... гријешне да приме... свете *сакраментије* (М. Ножинић, Демоња, Загреб, 1950, стр. 21). — Да формално и материјално претресемо те њихове *документије* (М. Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, стр. 31). — Оба моја сапутника... имала су... сигурне *документије* (Р. Чолаковић, Записи... књ. 2, Сарајево 1948, стр. 34).

У нашем језику има много именица страног порекла са истим завршетком: *ефек(а)џи*, *џројек(а)џи*, *џарламен(а)џи*, *команданџи*, *студенџи*, *секунданџи*, *џрејшенденџи* и сл. Међу њима велики број њих означава занимања лица па су према њима образоване и неке наше нове речи: *забушанџи*, *џреваранџи*, *фабриканџи*, *музиканџи* и сл. Никада се ни једна од ових именица које се односе на лица не употребљава у множини са средњим родом. Средњи род обичан је само код речи које се односе на ствари, дакле не на жива бића, и ограничен је на само неколико именица, у ствари термина, на поменути: *акџи* мн. *акџија*, *докумен(а)џи* мн. *документија*,

фак(а)ӣ мн. факѿа, аргумен(а)ӣ мн. аргуменѿа, ѿакѿӣ мн. ѿакѿѿа и сакрамен(а)ӣ мн. сакраменѿа.

Ове су именица ушле у наш језик на два начина: 1. у облику једине као именице са номинативом на консонант. Исп. немачко *der Akt* фр. *l'acte, der Pakt, das Argument* фр. *l'argument, das Dokument* фр. *le document, das Sakrament* фр. *sacrament, das Factum*; — 2. у облику множине, из латинског језика, из административне, правне или црквене терминологије где та множина гласи: *acta* од *actum*, *facta* од *factum*, *documenta*, *argumenta*, *sacramenta*. (Исп. и изразе који су ушли у наш језик: *ad acta*, *acta tanent* и сл.). У првом случају образују множину као и све наше именице на консонант: *акѿи* (*акѿиови*), *ѿакѿи* (*ѿакѿиови*), *докуменѿи* и сл. У другом случају страни множински облици: *acta*, *facta*, *documenta* и сл. могли су се и у нашем језику осетити и одржати као множински јер и наша парадигма има плуралских номинатива на -а, а суплетивизам облика као и суплетивизам рода нису јој страни (исп. *ѿо око*: *ѿе очи*).

Интересантно је напоменути у вези са прихватањем именица типа *акѿа* као множинских облика, да према њима нису образовани сингуларски облици у средњем роду као што је то случај са именицама типа *вино*, *уље*, и сл. прихваћеним у историјско време развитка нашег језика⁹.

Остале именице које не означавају жива бића а нису ни правни термини као *ефекѿи*, *ѿродукаѿи* и др. немају „увезену“ множину. Па и именица *акѿи* када означава позоришни чин или слику или скулптуру наог људског тела, дакле, када означава појам који није из административно-правне области, има само наш тип множине. Исп.:

Песник је разделио материју на пет *акѿова* (К. Руvaraц, Скупљени списи II, Београд 1934, стр. 40). — Ово су три епизоде, три *акѿа* његова (Л. Лазаревић, Приповетке II књ., Београд 1899, стр. 196). — Стајали су... цртајући огромне *акѿове* (Н. Петровић, Босанска Вила 1912, стр. 275).

⁹ Прихваћени су наиме множински номинативи *vina*, *olea* и схваћени као наши множински номинативи, па су према њима образовани номинативи једине *вино*, *уље* (П. Скок, о. с., стр. 396).

Множина у средњем роду код ових неколико именица на консонант није настала у нашем језику, не представља дакле резултат одређене морфолошке законитости српскохрватског језика. Преузета као множина она се могла и одржати као таква и у српскохрватском језику из два разлога: 1. што у нашем језику *-а* постоји као множински наставак; 2. што и код наших именица има сличних појава суплетивизма где у плуралу имамо друкчије формиран облик и други род него што то именице ове врсте иначе имају. По томе однос *џај акџ/џа акџа* принципски не представља никакву новину.

Однос *џај акџ/џа акџа* је дакле фосилног карактера и за продуктивност именица на сугласник нема никаквог значаја.

Стране именице на *ist(e)* усталиле су се у нашем језику у два облика: као именице прве врсте, тип *џрактџорисџ* (ређи облик) и као именице друге врсте тип *џрактџорисџа* (чешћи облик). Деклинација првог типа није стабилна: изједначавање акузатива са генитивом, обавезно код именица мушког рода које се одчосе на жива бића, овде изостаје. Код другог типа, иако се он морфолошки ослања на наше именице *војвода*, *слуга* и сл., плуралску парадигму у женском роду готово не налазимо¹⁰. Стога се може закључити да је множина *џи џрактџорисџи* која морфолошки одговара типу *џај џрактџорисџ* заједничка и типу *џрактџорисџа*.

Овакав случај да два морфолошка типа имају заједничку множину није усамљен у нашем језику. Слично је и са образовањима на *-ко* (< *-ько*) и *-ац* (< *-ькъ*) типа *џлачљивко*, *брљивко*, *лажљивко*, *вашљивко* и сл. и типа *џлачљивац*, *брљивац*, *лажљивац*, *вашљивац* и сл. За оба образовања употребљава се једна иста множина *џлачљивци*, *брљивци*, *вашљивци* и сл. — она која одговара морфолошки стабилнијем облику тј. облику код кога су и род и форма у духу најнормативнијег образовања. (Именице на *-ко* одскачу од системе тиме што су мушког а не средњег рода, где је дакле морфолошки род потиснут природним родом). Карактеристично је, и овде мислим значајно истаћи, да именице на *-ко* у погледу образовања множине имају двојаку судбину. Или је

¹⁰ То већ констатује Св. Марковић у чланку „О колебаљивости слагања у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу (и о роду тих именица) (Питања књижевности и језика, књ. I, Сарајево 1954, стр. 87—111) а наводи и М. Ивић (о. с. стр. 201. и даље).

не образују уопште, као *несиашко*, *немирко*, *илачко*, *љушко* и сл., или је „позајмљују“ од алтернативних облика на *-ац* са којима се данас потпуно подударају у значењу.

II. *Именице на краишак вокал у номинативу јединице* показују тенденцију да се стабилизују у мушком роду у јединици. Код млађих генерација тај је процес потпуно завршен, код старијих колебања између мушког (претежно) и средњег рода (у мањој мери) још има. Ево неколико примера:

Младен се није вратио у *сиџари џемџо* живота (И. Секулић, Београд 1948, стр. 264). — *Овакав џемџо* рата... (Ст. Јаковљевић, Ликови у сенци, Београд 1957, стр. 470). — *Сиџор џемџо* говора (И. Секулић, Хроника паланачког гробља, Београд 1946, стр. 216). — Заробио је немачки *живи џорједо* (Политичка бр. 13960 од 1951, стр. 3). — У једнаестој руковети је дивни *хорски скерцо* (Наша књижевност, књ. I, Београд 1946, стр. 264). — За *један џорзо* раније се тврдило да претставља Венеру (Политика бр. 13782 од 1951, стр. 3). — „Сукоб“ је *један џорзо*... који даје утисак целине (Б. Лазаревић, Срп. књиж. гласник XXVII, стр. 201). — Од њих нам је остао само *један драгоцени џорзо* (С. Матавуљ, Биљешке... Срп. књиж. задруга књ. 290, Београд 1930, стр. 8). — *Сваки се џорзо* вијугао и плео у безброј форми (М. Крлежа, Три кавалира, Загреб 1920, стр. 55). — *Настао је краишак џорнадо* масних псовки (М. Славенски, Сатиричне приче, превод, Београд 1950, стр. 53). — Би ли могао примити пред полазак *један мали акониџо* (Ј. Боновић, Хронике... Београд 1950, стр. 157). —

Средњим родом обележене су само именице *либреџо* код Ристића и Кангрге и именице *кино* и *моџо* код Ј. Бакотића. Код писаца их међутим налазимо у мушком роду:

Тај Беговићев комад уједно је једина наша комедија узета као *филмски либреџо* (М. Фотез, XX век 1939. г. књ. I, стр. 209). — Ко данас зна за његов *ојерски либреџо* (Б. Поповић, Бомарше, Београд 1925, стр. 24). — Имаду *изврсиџан либреџо* (И. Војновић, Акорди, Загреб 1917, стр. 158). — Имао је специјално *написан либреџо* (С. Ђурић-Клајн, Музика и музичари, Београд 1956, стр. 7). — Његов *живоџини*

мојо налазимо исписан и уз његов портре (Св. Стефановић, Портрети, Београд 1937, стр. 219). —

Ново је питање множина код ових именица. Др Б. Клаић у свом Рјечнику страних ријечи доследно им бележи множину у мушком роду (*шорзи, шорједи, њанини, скерци, ауџи* и сл.). Само именици *кино* ставља множину *кина*. Слично је и у Граматици аутора М. Храста, И. Брабеца и С. Живковића (Загреб 1958, стр. 61). Код писаца, међутим чешће, налазимо и за множину средњи род:

Дрско испугчивши своја крепка *бронзана шорза* купају их у свежој бризи естерелских планина (И. Секулић, Бос. вила 1911, стр. 232). — Цртали су *анџичка шорза* (Књижевност 1948, бр. 15, стр. 4). — Јако осветљење пада *на ова шорза* (М. Марјановић, В. Назор..., Загреб 1923, стр. 46). — Певао је песме и *исао либрејџа* (Св. Стефановић, Портрети, Београд 1937, стр. 6). — Заборавља да су *ојерска либрејџа*... понекад лишена сваког смисла (Наша књижевност 1946, Књ. II, стр. 425). — *Либрејџа* Вердијева вуку свој корен из сплета ових идеја (Политика бр. 13764 од 1951, стр. 4). — Његове мазурке, полонезе, *скерца*... су дубоко били захваћени народним мелосом (С. Бурић-Клајн, Музика и музичари, Београд 1956, стр. 155).

Једини мушки род у множини код ових именица забележила сам у примеру Р. Кошутећа (Лепотица Мица, Београд 1940, стр. 115): *Закрчили ауџови улицу*.

Именице на *-џ*, којих изгледа нема много, такође су углавном мушког рода у једнини:

Он је осећао да то још није *био финале* (М. Крлежа, Три домобрана, Београд 1950, стр. 63). — То је имао бити *ефектан финале* (В. Черина, Јанко Полић, Ријека 1913, стр. 17);

поред :

Први фудбалски куп Југославије, *завршио финале* (у наслову) (Политика 8. VII 1960, стр. 10).

Код именица на *-џ* колебање у роду, између мушког и средњег, далеко је веће него код претходних. Исп.:

Једнина у средњем роду:

Ту има *оригинално ѿорѿре* Црнога Ђорђија (Вук Караѿић, Вукова Преписка књ. IV, Београд 1909, стр. 86). — Молим вас да Г. Настасу накричите, да ме, док е *моје ѿорѿре* тамо, излитографира (П. Твртковић, Вукова Преписка, књ. VI, Београд 1912, стр. 664). — Обећасте ми дати *ваше ѿорѿре* (Писма П. П. Његоша, Београд 1940, стр. 448). — Молим вас да ми како пошљете *моје ѿорѿре* (Вук, Бранково коло 1897, стр. 1237). — Мараму је заменило *деколѿе* (Љ. Недић, Целок. дела, књ. II, стр. 474). — Зубни лекар инсталирао је *своје аѿеље* (Правда 1917. бр. 236, стр. 2). Код Ристића и Кангрге средњег су рода *куѿе* и *деколѿе*, код Бакотића *деколѿе* и *дефиле*. Д. Вушовић сматра да је „природније рећи то *маѿине*, *ѿо каре* јер су именице на -е код нас средњегга рода“ („Наша пошта“, Наш језик I, Београд 1933, стр. 287).

Једнина у мушком рѿду:

Он је гледао њено бело рубље... *дубок деколѿе* (Д. Ковачевић, Мали херојн, Београд 1930, стр. 285). — Носила је кринолине и *јак деколѿе* (М. Бођановић, Стари и нови, Београд 1946, стр. 32). — Прво је направио у дрвету *одличан клише* (В. Дедијер, Дневник, Београд 1946, стр. 42). — Под овим утицајима скоро се усталио клише овогодишњих комада (Наша књижевност, књ. III, Београд 1946 стр. 457). — *Твој досије* је оволики (М. Беговић, XX век 1938, књ. I, св. 2, стр. 15). — Тај проширени део искоришћује се као *резервни фоаје* у случају пожара (М. Буковац, XX век, књ. II, Београд 1939, стр. 451). — Потребно је створити *један резиме* (В. Ђоровић, Покрети... , Београд 1920, стр. 52). — Не привлачи... *клинички куѿе* (Ј. Ракитин, XX век књ. I, св. 2, Београд 1938, стр. 27). — *Пуре* (*сѿијно исецкан* као каша) од спанаћа препоручује се болеснику (Тим. календар 1912, стр. 57). — Од уторника *ѿрви варијете* у Београду (Борба 2. VI, стр. 6). —

Множина у средњем рѿду:

Наѿшоше на акта и *досијеа* (О. Бихаљи-Мерин, Довиђења у октобру, Београд 1947, књ. I, стр. 67). — *Клишеа* већих размера *захѿевају* такође велике издатке (Д. Гостушки, Лечење... лековитим биљем, Београд 1947, стр. 116). — Да

којим случајем наиђу у *ашеља* „Кошутњака“... ученици средње школе сигурно би били импресионирани (Илустр. Политика бр. 128. од 18. IV 1961, стр. 13). —

Множина у мушком роду:

Пут официра водио је кроз *сејаре* (Ст. Винавер, Доживљаји доброг војника Швејка, превод, књ. III, Београд 1949, стр. 277). — Приређују *соаре* и састанке (Д. Букић, Сенке... Београд 1938, стр. 38). — За локалну публику *приређивани су машини* (XX век, 1939, књ. I, стр. 72). —

Б. Клаић овим именицама такође бележи множину у мушком роду.

Интересантна је код неких именица деклиција типа *кубе/кубеја*:

Уз то је требало набављати... *клишеја* (П. Стефановић-Виловски, Бранково коло 1908, стр. 628). — Сам је чедрокао... тражећи *клишеја* (Б. Ђосиф, Покошено поље, Београд 1947, стр. 479). — Ти љубавницама својим и јавна *соареја* приправљаш (Штампа 1902 I, стр. 131). — И ложе и *соареја* и кафане и балови (И. Вукићевић, Цел. дела књ. II, Београд 1901, стр. 358). Они се амизирају, дају *соарета* и балове (Слобода, Женева 1865, стр. 56)¹¹.

Ретка је, управо застарела парадигма ових именица по типу *јоље/јоља*:

Квалификациони листови... образују поверљива *досија* (Збирка закона, Београд 1930, стр. 164). — Ту му се одмах отворише врата најбољих *ашеља* (Д. Митровић, Бос. вила 1911, стр. 130).

¹¹ Некада је број именица прихваћених у ову врсту био далеко већи. То су бројни турцизми као *ћебе* (тур. *kebe*), *кубе* (тур. *kubbe*), *шербе(ш)* (*serbet*), *шекче* (*tekke*), *ђуле* (*gülle*), *џенџе* (*pençe şayla*, *нога*), *сирке* (*sirke*), *поше* (*köşe*), *ђубре* (*gübre*), *шекмбе* (*isketbe*, *бураг*, *желудац*) и др.

Иначе, парадигму типа *момче* ген. *момчеја* имале су оне именице словенског порекла које означају младунче или нешто младо уопште. Што су се и турске позајмице на -џ без оваквог значења ипак приључиле овој парадигми а не парадигми *јоље/јоља* вероватно је утицала чињеница што су те турске именице прихватане у наш језик са двојаким номинативом: на -џ (тип *шербе*) и на — *еј* (тип *шербеј*), дакле са обликом који је ближи арапском оригиналу. Постојање косих падежа *шербеја*, *шербеју* и *сирђеја*, *сирђеју* и сл. од номинатива *шербеј*, *сирђеј*, с једне стране, и номинативи *шербе*, *сирђе*, с друге стране, створило је и однос *шербе* ген. *шербеја*, *сирђе* ген. *сирђеја* и сл.

Да сведемо. На изглед статична, морфологија именица у српскохрватском књижевном језику обухваћена је, у ствари, једним морфолошким процесом чија је последица усвајање неких нових морфолошких норматива. Насупрот досадашњим сличним иновацијама у морфологији, овај процес поникао је у књижевном језику који иначе, као сваки књижевни језик, на извештан начин представља брану, кочницу језичком развоју. Процес је новијег датума: код старијих генерација у неким од ових иновација још постоје колебања између ранијих и новијих норми. Код млађих, процес се потпуно стабилизовао. Иновације се састоје у овом:

1. у усвајању нових облика номинатива једнине типа *реномѐ, инџерејљ, ансамбл, Кремљ, клубн, жанр*, и облика типа *ниво, какоа, Борнео* и сл. без алтернације *о/л* у косим падежима;

2. у усвајању именичке основе са вокалским завршетком досад непознате нашим деклинацијама у књижевном језику (исп. генитиве *реномѐа, жирија, ролда, инџерејља* и сл.);

3. у друкчијем квалитету рода код новопримљених именица од онога који бисмо очекивали (исп. *џо село* али *џај ауџо, џо љоље* али *џај финале* и сл.);

4. у друкчијој корелацији рода једнине према роду множине. Исп. *џај слуга* и *џе слуге, џај џракџорисџа* али *џи џракџорисџи, џај акџи* али *џа акџа* поред *џи акџи, џо село — џа села* али *џај џорзо — џа џорза* на истоку и *џи џорзи* на западу.

Ове иновације тичу се само именица страног порекла примљених у новије време. На деклинацију осталих именица у српскохрватском језику ове иновације немају утицаја.

Душанка Игњатиовић